

др Драган Новаковић

научни саветник

Управа за сарадњу с црквама и верским заједницама

Министарство правде

Доношење, основне одредбе и стављање ван снаге аустријског конкордата из 1855. године

Сажетак: Аустријски конкордат* произашао из апсолутизма обновљеног после револуционарне 1848. године јасно је показао јединство интереса и усаглашеност деловања конзервативних снага царства и Римокатоличке цркве одређене да успостави контролу над школским системом и другим сферама друштвеног живота. Права дата тим актом Римокатоличкој цркви представљала су неку врсту обрасца по коме су уговарани и склопљени конкордати са Књажевином Црном Гором, Краљевином Србијом, као и Конвенција, којом је дефинисан статус те цркве у Босни и Херцеговини. Решења уграђена у тај конкордат служила су и као полазна основа Ватикану за неуспеле преговоре о уређењу положаја Римокатоличке цркве у Краљевини СХС/Југославији. Додатни значај тог акта може се сагледати из чињенице да је важио на широким подручјима насељеним српским народом на којима је постојала канонска организација православне цркве. Конзервативност и привилегије дате Римокатоличкој цркви погодвали су афирмисању и спровођењу у пракси политике у чијем средишту је била германизација словенских народа и наметање уније православним верницима. Отвореност такве политике и активна подршка комплетног државног апарата њеном спровођењу јачали су одбрамбене снаге народа одређеног да сачува своју веру и кроз борбу за национално ослобођење изађе на историјску сцену.

Кључне речи: Конкордат, Римокатоличка црква, држава, основне одредбе, оспоравање, стављање ван снаге.

Увод

Увођењем устава и укидањем класичног феудалног поретка револуционарне 1848. и 1849. година суштински су измениле вековну политичку и друштвену структуру аустријског царства. Консолидоване конзервативне снаге успеле су већ 1851. године да укину устав и слободе дате појединим покрајинама, али нису имале смелости да изврше комплетну рестаурацију старог феудалног система и тако врате раније сталешке повластице. Апсолутистички режим канцелара Баха функционисао је од 1849. до 1859. године и његова основна карактеристика била су настојања да се

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

изврши германизација, пре свега, словенских народа наметањем изучавања немачког језика као обавезног у свим школама и државним институцијама. Конзервативном режиму, који је уз руску помоћ угушио револуцију, била је потребна подршка свих истомишљеника и она је природно нађена у Католичкој цркви. Будући да је подршка у политици подразумева противуслуге, Ватикан је с Аустријом 1855. године склопио један од најконзервативнијих конкордата у историји таквих докумената. Прихваћена обавеза да важи за територију целе царевине значила је његову примену у највећем делу Југославије (1918-1991), односно тадашњим покрајинама Хрватској, Славонији, Далмацији, Словенији и данашњој Војводини. После Аустријско-Мађарске нагодбе 1867. године, Хрватска, Славонија и Војводина прикључене су круни Св. Стефана тј. Угарској, а Угарско-Хрватском нагодбом из 1868. године, покрајине Хрватска и Славонија добиле су одређену аутономију. Хрватском сабору дата је надлежност да својим актима уређује подручје управе, школства и судства. Споразумом склопљеним између доминантних политичких снага Аустрије и Угарске спољна политика била је у надлежности централних органа и суверену је остављено право потврђивања свих закона, укључујући и оних донетих од угарске дијете (сабора). Прописи који су се односили на укупни положај Римокатоличке цркве и њених верника доношени су после тога у Бечу и Будимпешти.

1. Аустријски конкордаџ

Уговор о конкордату између Његове Светости папе Пија XI и Његовог царско-краљевског апостолског величанства Фрање Јосипа I, цара аустријског, потписан је у Бечу 18. августа 1855. године, а ратификациони документи измењени су 25. септембра исте године. Преговоре су водили, у име Свете Столице, кардинал М. Виале-Прела, посланик Ватикана при аустријском двору и Ј. Отмар Раухер, надбискуп бечки и тајни саветник царског величанства. Чињеница да је аустријску државу у преговорима заступао надбискуп бечки, који по доктрини и канонима Католичке цркве лојалност дугује папи, а не високи представник државне администрације, указује на значајну подударност која је у том тренутку постојала између интереса Свете Столице и бечког двора.² Потпуна усаглашеност два партнера директно се одразила и на садржај конкордата стилизованог у 36 чланова означених римским цифрама.³

Првим чланом отклоњена је свака сумња у вези простора на коме ће се конкордат примењивати, будући да је јасно назначено да ће света римска вероисповест бити неповредива и да ће уживати сва права која јој припадају по божанским и црквеним законима у целој аустријској царевини и свим земљама које је сачињавају.⁴

² Подударност интереса два савезника илуструјемо следећим цитатом: „Фрањо Јосип и његов повјереник сматрали су Цркву везом између народа те вишенационалне државе; хтјели су такођер Аустрији осигурати политичку превођ унутар католицизма. Зато је цар желио конкордат за читаво подручје монархије по сваку цијену. Курија је то искористила, те се успјешно потрудила да створи случај прецеденције за своје преговоре с другим државама“, Н. Једин, *Велика јовијесџ цркве*, „Кршћанска садашњост“, шести свезак, први полусвезак, Загреб, 1981, 521

³ *Конкордаџ између Свете Столице и Аустрије*, Збирка конкордата, „Издавачко и књијарско предузеће Геце Кона“ а.д, Београд, 1934. У даљој анализи биће коришћен тај текст.

⁴ Анализирајући подручја на којима је важио конкордат И. Мужих износи следећи став: „Тај је конкордат као државни закон вриједио и у Хрватској и Славонији“, И. Мужих, *Католичка црква у Краљевини Југославији*, Сплит, 1978, 15.

Полазећи од начела да римском папи по божијим законима припада право части и судства над целом црквом, другим чланом утврђено је да за комуникацију бискупа, свештенства и народа са Светом Столицом, када су у питању духовне ствари и црквени послови, није потребна сагласност владара. Исто право трећим чланом дато је и надбискупима, бискупима, свештенству и верницима када се ради о унутрашњим црквеним пословима. Највиши црквени великодостојници, сходно одредбама члана IV, имају право да слободно обављају све послове који се односе на управу њихових дијацеза. Посебна овлашћења добили су у кадровској политици, тако да могу слободно постављати заменике, саветнике, помоћнике и примати подобне и отпуштати непримерне кандидате за свете редове. Њихово је право, да у договору са сувереном, оснивају, деле и спајају жупе, одређују јавна богослужења, процесije и ходочашћа и сазивају покрајинске бискупске синоде и проглашавају донете одлуке. Потпуна контрола Католичке цркве над школством успостављена је петим чланом: „Целокупна настава католичке омладине биће у свима, како јавним, тако и приватним школама, прилагођена науци католичке вере; бискупи ће по дужности свога сопственог духовног пастирства водити рачуна о васпитању омладине у духу католичке вере у свима школама било јавним било приватним, и пазиће нарочито да ни у једном наставном предмету не буде ништа, што би се могло противити католичкој вери и моралности“.⁵ Даље подређивање школе цркви настављено је у шестом члану у коме се на изричит начин прописује да свету теологију, катехизис или веронауку у јавним и приватним основним, гимназијама, као и другим средњим школама, не може предавати лице без одобрења дијацезанског бискупа. Комисије за одбране доктората из теологије и канонског права обавезно треба да садрже половину чланова одређену од бискупа између лица с тим академским степеном. Гимназије и друге средње школе, које похађа католичка младеж, према члану VII, могу као предаваче ангажовати само професоре католичке вероисповести. Целокупна настава мора бити тако конципирана да омладина трајно прихвати законе хришћанског живота. Уџбеници веронауке у тим школама могу се користити тек после одобрења које дају бискупи. Осми члан прописује да ће сви учитељи у основним школама, које похађа католичка омладина, бити под надзором црквених власти, а школске надзорнике именовале владар између лица која предложи бискуп. Уколико постављени учитељ у понашању одступи од вере и моралности биће одмах уклоњен с дужности. Надбискупима, бискупима и месним ординаријима, чланом IX, дато је право да осуде све књиге за које процене да су штетне по веру и моралност. Препоруку црквених власти поштоваћи и државни органи предузимајући мере да се ширење таквих књига у царевини спречи. Одредбама члана X, предвиђено је да сви духовни спорови, укључујући и брачна питања, спадају у надлежност црквених судова. Редовни судови имају право да расправљају само грађанске последице проистекле из развода брака. Бискупима је чланом XI дато право да свештеним и другим духовним лицима, укључујући и вернике, изричу казне предвиђене црквеним законима, као да их држе под надзором у самостанима и другим објектима. Права патроната, према члану XII, решаваће црквени суд, с тим да Света Столица прихвата надлежност грађанских судова када су у питању цивилни патронати. Поштујући норме тадашњег времена, у члан XIII

⁵ И. Мужих, наведено дело, 13.

уграђена је сагласност Свете Столице да цивилне послове духовних лица (својина, наследство) решавају редовни грађански судови. Даља разрада те проблематике настављена је и у члану XIV, који утврђује да духовним лицима за кривичне преступе суди редовни суд. Приликом хапшења полицијски органи обавезни су да покажу дужно поштовање према духовним лицима. Уколико се изрекне казна већа од пет година затвора, судови су дужни да све списе доставе бискупу ради утврђивања и црквене кривице. Духовна лица ће казну затвора издржавати одвојено од осталих осуђеника, а у случају мањих преступа у манастирима. Неповредивост црква утврђена је у члану XV и њу је могуће прекршити само уколико то налажу правила јавне сигурности. Суверен је чланом XVI преузео обавезу да се спречи ометање рада Католичке цркве, пружи помоћ државних органа приликом извршења пресуда изречених од бискупа духовним лицима, указује дужно поштовање и част црквеним великодостојницима и онемогући сваки покушај понижавања и излагања порузи цркве и свештенства. Чланом XVII утврђена је потпуна аутономија сјеменишта Католичке цркве у погледу пријема питомаца, наставних планова и програма и критеријума за ангажовање наставног особља. Света Столица добила је чланом XVIII слободу формирања нових бискупија или промена граница старих, уз обавезу да се измене врше у споразуму с царском владом. Историјско право аустријског цара да Светој Столици предлаже кандидате за бискупе потврђено је у члану XIX, с тим што је предвиђено да суверен изврши претходне консултације с бискупима из исте покрајине. Новонаименовани метрополити и бискупи дужни су, сходно члану XX, да пре ступања на дужност пред сувереном положе следећу заклетву: „Заклињем се и обећавам на Свето Божје Јеванђеље, како то и одговара бискупу, да ћу бити веран и покоран Вашем царско-краљевском апостолском величанству као и наследницима превишњег Величанства Вашег. Тако исто се заклињем и обећавам, да нећу узимати учешћа ни у каквом договору или савету који би био штетан по општи мир, и да се ни у границама царевине ни изван њих нећу упуштати ни у какве сумњиве договоре; ако пак икада дознам да држави прети ма каква опасност, учинићу све што могу да је отклоним“.⁶ Прецизирајући сложену област наследства, чланом XXI утврђено је да се заоставштина свештених лица свих категорија распоређује законитим наследницима према одредбама црквених закона, осим када су у питању бискупска обележја, одежде, књиге и други црквени предмети, који се сматрају црквеним власништвом. Његова светост папа додељиваће, према одредбама члана XXII, достојанства код свих првостолних, надбискупских и бискупских функција, а аустријском цару припадају раније утврђена права именовања на остале канонске положаје. Исти члан на јасан начин одређује да именовања на црквене положаје више не могу зависити од племићког рода или титуле. Чланом XXIII приписано је да се у свим надбискупским и бискупским црквама, сходно одредбама пете седнице Триденског сабора, уведу каноници »roenitentiaris« и »theologalis«, које ће именовати надлежни бискупи. Жупе ће се, према члану XXIV, попуњавати јавним конкурсом сходно одредбама Триденског сабора. Уколико су жупе под црквеним патронатом, бискуп предлаже три кандидата од којих патрони именују једног. Изражавајући своју посебну наклоност, папа је чланом XXV, препустио аустријском цару и његовим наследницима право да извр-

⁶ И. Мужих, наведено дело, 20.

ше избор између три кандидата које као достојне предложи бискуп за жупнике и канонике, у свим случајевима када је патронат успостављен оснивачким писмом и у складу с верозаконским прописима. Сиромашним жупама, као и свим оним према којима патрони не испуњавају преузете обавезе, сходно члану XXVI, повећаће се до тације. Чланом XXVII утврђено је да пуноважно постављење по прописима црквеног законодавства (*institutio canonica*) даје право на уживање и управљање црквеним добрима. Приликом преузимања катедралних храмова и добара који њима припадају морају се поштовати сви прописи предвиђени у римском понтификату и церемонијалу. Редовници чија се старешинства налазе у Риму, дужни су, према члану XXVIII, да извршавају све наредбе у складу с канонским прописима уз обавезу да уважавају и поштују права која припадају бискупима. Исти члан гарантује средишњим органима из Рима могућност прегледа и контроле, а редовницима на подручју царевине, несметано коришћење правила свог реда или завода и слободан пријем нових кандидата. Уколико дође до формирања новог реда неопходан је споразум с царском владом. Цркви је XXIX чланом дато право да слободно и на законит начин прибавља нове поседе и гаранција неповредивости до тада стечене имовине. Црквеним добрима, сходно члану XXX, управљају особе овлашћене црквеним законима. Средства и друге потпоре које буде одобравао суверен из државне благајне на име помоћи Католичкој цркви, не могу се продавати ни оптерећивати без сагласности Свете Столице и опуномоћеног представника царске власти. Добра просветних и верских задужбина представљају својину цркве и надзор над њима, према одредбама члана XXXI, врше бискупи по прописима које ће споразумно донети Света Столица и владар. Приходи таквих установа могу се користити за одржавање службених зграда, финансирање сјеменишта, организацију црквеног рада и друге сврхе утврђене актима о оснивању. Када су у питању упражњене бискупије њихови приходи, сходно члану XXXII, усмераваће се верским задужбинама, а уколико њих нема, мешовита комисија ће доносити одлуке по прописима које споразумно усвоје папа и суверен. Проблем црквене десетине, која је у неким покрајинама била већ укинута, решен је XXXIII чланом, који потврђује сагласност папе и суверена да се ти приходи одлуком царске владе рефундирају из непокретних добара или државног дуга. Члан XXXIV прецизира да се сва остала питања, која се односе на црквене особе и ствари, уређују према црквеном праву одобреном од Свете Столице. Обавезност Конкордата утврђена је у члану XXXV: „Сви закони, наредбе и одлуке, које су до сада на било који начин и у било којем облику издане у целој Аустрији и у појединим покрајинама из којих је она састављена, у колико се не слажу с овим свечаним уговором, имају се сматрати као да су укинуте; сам уговор пак вредеће од сада у поменутих земљама као државни закон. Обе уговарајуће стране обећавају да ће се како оне тако и њихови наследници свечано придржавати свега што је уговорено. У колико би се у будућности показала каква тешкоћа, Његова Светост и Његово царско Величанство ће се споразумети да би се ствар пријатељским начином расправила”.⁷ Последњи XXXVI члан прописује да ће се ратификација конкордата извршити два месеца после потписивања.

⁷ И. Мужих, наведено дело, 27-28.

Конзервативизам потписаног конкордата и давање превеликих ингеренција Католичкој цркви у различитим областима изазвао је велико узбуђење у целој царевини, будући да су слободарске идеје покренуте револуционарне 1848. године имале велико упориште у различитим слојевима становништва. Ликвидацијом јозефинизма, коју је извршио конкордат, посебно су били незадовољни либерални делови друштва, протестанти чији број на територији царевине није био занемарљив и угарски сабор због чињенице да је још 1848. године загарантовао слободу свим вероисповестима. Одређену суздржаност исказивали су и угарски бискупи предвођени својим примасом кардиналом Ситковским, неспремни да се одрекну посебног црквеноправног положаја, који је био већ успостављен у тој покрајини. Жестока борба против ригидних одредаба конкордата почела је већ током расправе о ратификацији, тако да је већ на почетку било јасно да се ради о акту који неће издржати пробу времена.

2. Борба против конкордата и његово савлађање ван снаге

Слом апсолутизма и повратак уставној владавини извршен Октобарском дипломом 1860. године, као и два патента од 1.9.1859. и 8.4.1861. године, којима је аустријској евангеличкој цркви загарантована широка аутономија, јасно су показали да је конзервативизам срастао с Католичком црквом препрека развоју државе и да значајно лимитира њене могућности да прати модерене европске идеје. Велики пораз од Пруске 1866. године учврстио је либералне кругове у ставу да је потребно мењати или ублажавати обавезе наметнуте конкордатом. Парламент, састављен од посланика либералне оријентације, усвојио је у пролеће 1868. године конфесионалне законе, којима су настава и брачно право враћени у надлежност државе и омогућен слободан избор вероисповести. Одредбама тих закона на посредан начин извршена је ревизија неких делова конкордата, али без намере да се мењају унутрашњи односи у Цркви. Процењујући реалност, владар је извршио санкционисање закона, али није могао да избегне оштре осуде папе и жестоке отпоре унутрашњих конзервативаца предвођених клером: „И у Аустрији се дигао жесток отпор, не само из конзервативних кругова. Борбени бискуп Franz Joseph Rudigier из Линца (1811-84, бискуп од 1852) постао је средиштем за Аустрију нововрсног католичког пучког покрета, какав је настајао у исто доба и у другим државама у знаку борбе против либералног састава; ојачала је католичка фракција у Бечком парламенту. Због свог позива да се не поштују закони Rudigier је године 1869. осуђен, али га је цар одмах помиловао; ипак је управо краткотрајно хапшење бискупа пробудило католичке масе”.⁸ Процеси поништаја одредаба конкордата настављени су већ маја наредне година када је Парламент, упркос великог противљења конзервативаца, усвојио закон о основним школама директно уперен против конфесионалних школа истог типа. Истовремено с изменом законодавства, трајала су настојања новог канцелара Veusta да приволи Свету Столицу, да због промењених околности, прихвати добровољни раскид конкордата. Због оклевања званичног Ватикана, аустријска власт искористила је догму о непогрешивости папе, усвојену 18.

⁸ Н. Jedin, наведено дело, 706.

јула 1870. године на Првом ватиканском концилу, као основ за дефинитиван обрачун с текстом који је доносио све више проблема. Заговорници укидања јасно су истакли да су уговорне стране неравноправне и да могу настати огромне штете по државне и националне интересе, будући да једна располаже јавном праву недоступну догму о непогрешивости. Доста невољно цар Фрањо Јосиф прогласио је 30. јула 1870. године да је конкордат „сам у себи застарио и докинут”.⁹ Одлука аустријског цара о укидању, према неким тумачењима, није важила за све покрајине: „У Хрватској се сматрало, да аустријски конкордат из 1855. у Хрватској и Славонији и даље вриједи као државни закон, јер је банска конференција одлучила, да сви закони из апсолутистичког раздобља остају у Хрватској на снази, док не буду изријеком дерогирани”.¹⁰ После официјелног стављања ван снаге конкордата, либерали у парламенту усвојили су, а цар маја 1874. године прогласио важност три црквенополитичка закона: О уређењу спољних правних односа Католичке цркве; О доприносу из бенефицијског поседа у религиозни фонд и О законском признању религиозних друштава. Четврти закон из истог пакета, којим је утврђено право државе да укида самостане, суверен је одбио да потврди. Поднету новелу на брачни закон усвојио је посланички дом 1876. године, али није прихваћена због вета уложеног у горњем дому.¹¹ Жестоко противљење аустријских бискупа, потпомогнуто и посебном папском енцикликом упућеном цару, нису дали резултате. Уважавајући историјске околности католички теоретичари дају уравнотежену оцену законодавства донетог у том периоду: „Закони су појачали државни надзор над Црквама и остварили равноправност свих конфесија, али су се држали већ 1868. подвучене границе. Оставили су Католичкој Цркви положај привилегиране јавне корпорације те јој зајемчили слободу научавања и богоштовља, слободно вршење јурисдикције на црквеним подручјима у правом смислу ријечи, слободан развитак редова и црквеног школства. Црквени дио јавних школа потпао је само под право врховног државног надзора”.¹²

Берлински конгрес, окупација Босне и Херцеговине и велики проблеми у односима између Ватикана и Италије, усмерили су пажњу свих парламентарних група на спољну политику, тако да је дошло до застоја у даљем доношењу закона којима би се анулирале последице конкордата. Консолидовани католички конзервативци покренули су фебруара 1880. године иницијативу за ревизију закона о основним школама с мотивацијом да се кроз повећање утицаја појединих покрајина на бољи начин дефинишу религиозне, моралне и националне потребе становништва. Измене, које су се тичале вероисповести ученика, парламент је усвојио априла 1883. године, а цар потврдио месец дана касније. Поднете иницијативе конзервативаца да

⁹ Н. Једин, наведено дело, 707. Ватикан није прихватио једнострану раскид конкордата, тако да је папа Бенедикт XV тек 23. новембра 1921. године дао изјаву о неважности због нестанка једне од уговорних страна, И. Мужич, наведено дело, 16.

¹⁰ И. Мужич, наведено дело, 1978, 16.

¹¹ Конфесионална комисија посланичког дома почела је у фебруару 1877. године разматрање посебне новеле у вези брачног закона. Почетком 1878. године дошло је и до парламентарне расправе о нацрту закона који је предвиђао обавезни цивилни брак. Окупација Босне и Херцеговине прекинула је настојања либерала да изврше даља ограничавања права Католичке цркве.

¹² Н. Једин, наведено дело, 708.

школу потчине надзору и цркве, као и да се на бољи начин уреди питање конфесионалних школа, одбијене су гласовима социјалдемократа. Парламент је 1885. прихватио решење о побољшању материјалног положаја католичког клера, које је замењено Законом о конгруи 1898. године, а чије су допуне вршене новелама 1898, 1902. и 1907. године. Новела на закон о вероучитељима усвојена је 1888, а Закон о судском особљу 1894. године, чиме је завршено доношење прописа који су се на било који начин односили на положај Католичке цркве и њених верника у Аустрији.¹³

3. Утицаји аустријској конкордацији

Аустријски конкордат је у одређеним историјским околностима потписан и стављен ван снаге, али је неоспорно да су његове одредбе представљале образац по коме су склапани слични акти Свете Столице са Босном и Херцеговином - територијом зависном од Аустро-Угарске, Књажевином Црном Гором и Краљевином Србијом, као новим државама насталим кроз ослободилачу борбу. Утицај аустријског конкордата највише је дошао до изражаја у потписаном, али не и ратификованом акту, који је Краљевина Југославија склопила са Ватиканом.

Конвенцијом потписаном између Свете Столице и аустријског двора 8. јуна 1881. године, дато је право папи да посебним декретом успостави нову црквену хијерархију у Босни и Херцеговини. Надбискупија са правом метрополије основана је у Сарајеву, а бискупије у Мостару и Бања Луци. Подмладак за дијацезанско свештенство школоваће се у семинарији која ће се отворити у Сарајеву. Аустријске власти прихватиле су обавезу да финансирају нову организацију Католичке цркве.¹⁴ Срдачни и усаглашени односи између Ватикана и бечког двора директно су се одразили на начин избора високе католичке јерархије у БиХ: „Св. Отац на темељу новог уређења прилика и заведеног стања у Босни и Херцеговини, хитајући показати потпуно поуздање и признање Њ. Цар. и Краљ. Апостол. Величанству, који својом великодушностју и својим залагањем за будућност приноси тако добру и напредку оних цркава, допушта истом Величанству привилегију да именују надбискупа и бискупе у Босни и Херцеговини“.¹⁵

Конкордатом потписаним 18.8.1886. године Црна Гора је прихватила обавезу да гарантује потпуну слободу католицима на њеној територији. Организационо сви католички верници припадали су барској архиепископији, која је била под директном јурисдикцијом Свете Столице.¹⁶ Црногорска влада одредила је архиепископу барском годишњу плату и прихватила титулу „Пресвијетлог господина“. Поглавару

¹³ Видети, Н. Једин, *Велика њовијесџ цркве*, „Кршћанска садашњост“, шести свезак, други полусвезак, поглавље „Напетости у Аустро-угарској Монархији 1878-1914“, Загреб, 1981, 45-54.

¹⁴ Л. Ђаковић, *Полијичке оријанизације босанскохерцеговачких кайолика Хрваџа (I. дио: До отиварања Сабора 1910.)*, Загреб, 1985, 80.

¹⁵ „Млади теолог“, часопис студената Врхбосанске богословије, број 1, Сарајево, 1881, 207.

¹⁶ Број католика у Црној Гори био је мали и на крају прве деценије XX века: „Пописи становништва се врше од 1878, али је први меродавни стручни попис извршен тек 1910. До тада, а и од тада, подаци су јако променљиви, а процене су вршили страни путописци и државни функционери. Најреалнији податак је да 1910. Црна Гора има 220.000 људи, иако је било случајева да је 1898. тај број процењиван на 370.000...Нема сасвим тачних података о величини муслиманске и католичке заједнице у овом етнички компактном српском становништву. Према новинским подацима 1911. било је 10.659 муслимана и 4.911 католика“, М. Екмечић, *Сиварање Југославије 1790-1918*, 2, Београд, 1989, 127.

свих католика у Црној Гори гарантована је потпуна слобода у вршењу црквене службе и управи дијацезе, као и повластице које проистичу из црквеног звања које носи. Архиепископу је дато право да управља и организује све послове који се тичу обучавања католичке младежи. Влада је Конкордатом признала католичке и мешовите бракове закључене пред католичким свештеником по црквеним законима.¹⁷ Ради припреме црногорских младића за свештенички позив, Влада ће у споразуму са барским архиепископом, у првих пет година слати по два кандидата на школовање у Рим.

Одредбама конкордата, који је Србија потписала са Светом Столицом, а Скупштина ратификовала 26.7.1914. године, предвиђено је слободно и јавно исповедање католичке вере у Србији. Цела Србија је постала једна црквена покрајина у којој су организоване београдска архиепископија и скопска епископија. Ватикан се обавезао да пре именована било ког од наведених црквених великодостојника упозна Владу Србије са именом кандидата и тако јој омогући да изрази своје противљење из политичких или других разлога. Верска настава за католичку омладину у свим школама под надзором је црквених власти. Уколико су у питању државне школе, вероучитеље споразумно именују надлежни бискуп и министар просвете и црквених послова. Дато је право оцу католичке вере да у мешовитом браку склопљеном по прописима римске цркве, после договора са супругом, децу васпитава у католичкој традицији.¹⁸

Текст конкордата, који су у Риму 25. јула 1935. године потписали Људевит Ауер, министар правде и чувар државног печата у Влади Милана Стојадиновића и државни секретар Еуђенио Паћели (будући папа Пије XII) садржао је 38 чланова и њиме су била обухваћена следећа питања: опште одредбе; црквене покрајине; хијерархија, клер и редовништво; имовински положај; школство и васпитање; молитва за владара; народне мањине; брачно прво; католичка акција, нунциј и завршне одредбе. Конкордатом је Католичкој цркви признато потпуно право слободног и јавног вршења мисије у Краљевини. Питања неуређена конкордатом, а која се односе на црквене особе, решаваће се на основу Кодекса канонског права. После две године оклевања, влада Милана Стојадиновића поднела је текст Скупштини, који је изгласан 23.7.1937. године. Жестоки протести Српске православне цркве – прерасли у конкордатску кризу, принудили су Владу да привремено одложи изношење конкордата пред Сенат ради ратификације, а новембра 1937. године текст повуче из скупштинске процедуре.¹⁹

Закључак

Аустријски конкордат је проистекао из историјских околности обележених јачањем конзервативних снага и делимичном рестаурацијом система, који је широм Европе рушен револуционарне 1848. године. Пробуђене наде да је могуће друштво ослобођено од феудалних стега и лична слобода да се другачије мисли и верује, требало је системски затрти, дубље фундирати и ускладити са вишим и непромен-

¹⁷ Видети, Р. Драгићевић, *Уговор Свете Столице и Књажевине Црне Горе, 1886. године*, Цетиње, 1940.

¹⁸ Видети, Д. Новаковић, *Конкордаји Србије са Ватиканом 1914. године*, „Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати“, зборник радова, књига 10, Београд, 2011, 345-352.

¹⁹ Видети, М. Мишовић, *Српска црква и конкордајска криза*, „Слобода“, Београд, 1983.

љивим циљевима и вредностима. Свеже успомене на догађаје који су јасно назначили да старе и окоштале системе треба заменити новим, упућивали су још увек недовољно снажне победнике да савезника за реализацију таквих планова потраже у Римокатоличкој цркви традиционално неспремној на нагле и револуционаре промене. Доказано историјско савезништво, вишеструка испреплетаност интереса и у пракси потврђено вишевековно покровитељство цара над Светом Столицом нису били довољни. Приступило се тражењу нових решења, која ће обе стране довести у равноправан положај, али и учинити подједнако одговорним за одржавање крхке равнотеже и заустављање неминовних историјских процеса. Вођена мотивом да учврсти постигнуто, држава је показала спремност, а Римокатоличка црква прихватила, да се комплетно друштво теологизује и под њен надзор стави школство и васпитање младе генерације. Кроз преговоре усаглашени интереси у којима се Црква показала као јачи, али и партнер несвестан одговорности коју прихвата, довели су до конкордата који је конзервативизмом изненадио тадашњи свет уверен да блиска историјска искуства представљају непремостиву препреку за реализацију таквих пројеката.

Осмишљен у уском кругу истомишљеника из државне и духовне сфере, обухватајући све сегменте друштвеног живота и дајући Римокатоличкој цркви права за која се веровало да припадају прошлости, конкордат је садржао клицу самоуништења и против себе ујединио моћне противнике предвођене либералним деловима друштва и угарском политичком елитом. Охрабрени брзим повратком владавине засноване на уставу и правима датим Евангеличкој цркви, либерални противници су кроз одлуке Парламента постепено преузимали поједине делове друштвеног живота поверене конкордатом Римокатоличкој цркви и тако урушавали његову стабилност и доказивали противуречност и неодрживост уграђених одредаба. Поставши нагодбом равноправнији партнер Угарска стиче могућност да поново захтева слободу вероисповести установљену током револуционарних година и право да њена скупштина донесе више законодавних пројеката супротних одредбама конкордата. Урушаван са свих страна и постепено губећи подршку суверена, конкордат је постао превелики терет држави, која је била принуђена на прилагођање новим историјским околностима. Неспремна за ново дефинисање положаја Римокатоличке цркве, као и да уђе у отворен сукоб са куријом, држава је искористила теолошке разлоге проистекле из Првог ватиканског концила и ослободила се акта који је представљао терет и умртвљавао стваралачку енергију пробуђеног народа.

Dragan Novaković, Ph.D.

Adoption of Basic Provisions and Repealing of the Austrian Concordat Of 1855

Abstract: The Austrian Concordat, derived from the absolutism restored after the revolutionary year of 1848, clearly demonstrated the unity of interest and compliance activities of conservative forces within the Empire and the Roman Catholic Church determined to assert control over the school system and other spheres of social life. The rights granted to the Roman Catholic Church

by the act represented some kind of form according to which the concordats with the Principality of Montenegro and the Kingdom of Serbia were contracted and signed, as well as the Convention, which defined the status of the church in Bosnia and Herzegovina. Vatican also used the provisions incorporated in the concordat as a starting point for failed negotiations on regulation of the status of the Roman Catholic Church in the Kingdom of SCS/Yugoslavia. An additional significance of this act can be seen from the fact that it was valid in large areas inhabited by Serbian population with a canonical organization of the Orthodox Church. Conservatism and privileges granted to the Roman Catholic Church favoured the affirmation and implementation in practice of the policy which revolved around germanization of Slavic nations and imposition of the union to Orthodox believers. The openness of such policy and the active support of the entire state apparatus to its implementation strengthened the defensive forces of the nation determined to preserve their faith and through the struggle for national liberation make their way into the history.

Key words: Concordat, Roman Catholic Church, state, basic provisions, impeachment, repealing.